

Jegyzetek

- 1./ Pietrasinski Zbigniew, A helyes gondolkodás pszichológiája, Budapest, 1967 /42-65. old. az intelligenciamérésről/.
- 2./ Kon J. Sz., Az Én a társadalomban, Budapest, 1969, 65. és köv. old.
- 3./ Névai László, A magyar törvénykezési szervezeti jog, Budapest, 1961. VI. fejezet.; Kovács István, Bevezetés, Az állampolgárok alapjogai és kötelességei c. köt.-ben, Budapest, 1965.; Szabó Lászlóné, A büntetőeljárás jogi alapelvei /Egységes egyetemi jegyzet, IV.fej./, Budapest, 1965.
- 4./ Gieślak, Niewazność, 272.old.
- 5./ Móra, Tankönyv, 215.old. és A büntetőeljárás cselekményekről, J.K. 1959. 10-11.sz.; A fogyatékos büntetőeljárás cselekmények, J.K. 1959/12.sz.
- 6./ Roeder Hermann, Die Begriffsmerkmale des Urteils, ZSTW., 1967/2., 294.old.
- 7./ Bizám Lenke, Két per-regény első fejezete, M.F.Sz., 1966/6., 909, 913.old.
- 8./ Molnár Erik, Igazságszolgáltatásunk és a szocialista törvényesség, Szabad Nép, 1956. június 26.; MSZMP. 1962. évi határozata, Társadalmi szemle, 1962. 8-9.sz.
- 9./ Elkind, P.C.: Szusnoszt szov. ug. proc. prava, Leningrád, 1963. 49.old.

Király Tibor:

A BÜNTETŐHATALOM KORLÁTAI^x

El tudunk-e képzelni ma olyan társadalmat, amelyben nincs büntett, nincs büntetés, nincs büntetőjog? Ilyennek tartották az aranykort, amikor az emberek önként, kényszerítő törvények nélkül, a jót és igazat cselekedték, félelem és büntetés nélkül éltek. Ha ilyen állapotot el lehetne érni, ha a társadalom, az állam találna módszereket, amelyekkel elejét vehetné minden bűncselekménynek, akkor a büntetőjogot mint szégyellnivalót, a történelem lomtárába hajítaná. De ilyen állapot nincs, ilyen módszert nem találtak fel és fennmarad a büntetőjog és mindaz a hatalom, mindazok a dologi berendezések, amelyek hozzá kapcsolódnak.

I.

1. A büntetőjog léte tulajdonképpen annak is az elismerése, hogy a közhatalom nem képes hiánytalanul megóvni mindazt, ami a polgárai számára becses: életüket, méltóságukat, vagyonukat. Ha tehát nem tudja a bajnak elejét venni, akkor igéri, legalább utána nyúl a bajkeverőknek. Amikor ezt az állam magára vállalja, egyben tiltva a magánbosszút, monopolizálva a büntetőhatalmat, azt is magára vállalja, hogy meghatározza, mik a bűncselekmények, mikor él büntető hatalmával.

A büntetőhatalom azonban kétarcú, mert egyfelől óvja a társadalom biztonságát, polgárainak nyugalmát, másfelől azonban éppen mert hatalom - olyan eszközöket vesz igénybe, amelyek sértik vagy legalábbis korlátozzák a polgárok jogait. Ez a kettősség, ez az ellentmondás kényszeríti ki a kérdést: meddig terjed a büntető hatalom,

^xA Magyar Tudományos Akadémián, 1988. április 29-én elhangzott székfoglaló előadás.

vannak-e ismert és elismert korlátai?

A következő vizsgálódásom, vagy inkább töprengésem e kérdés körül mozog, és egyoldalú lesz; a büntetés, a szükséges, igazságos vagy célszerű büntetés kérdéseinek területét ugyanis alig érinti. Főként azt nézem, mi az, amit az állam bűncselekménnyé nyilváníthat, ami miatt büntethet, és ezt a hatalmat mi módon gyakorolja.

2. Sokak számára a jogtudományban a bizonyosság erejével hat, hogy a bűncselekmény társadalmi veszélyessége az a fogalom, amely kijelöli a büntető hatalom határait. Viski László ma is helytálló gondolata szerint a társadalmi veszélyességnek mint bűncselekmény-ismérvnek kettős szerepe van: egyfelől a törvényhozó irányítója a büntetendővé nyilvánításban, másfelől a jogalkalmazó interpretációs értelmező segédeszköze.¹

A szocialista jogtudományban vallott felfogás szerint a társadalmi veszélyesség a bűncselekmény materiális fogalmának ismerve. Ezzel azonnal szembeállítja ezt a bűncselekménynek pusztán formális meghatározásával, amely mint mondják, a burzsoá jogalkotásra a jellemző. Ez megelégszik ugyanis pusztán a bűncselekmény jogellenességének a deklaráálásával, amiből végül is idem per idem definíció lesz. Az 1878. évi magyar Büntető Törvénykönyvtől is csak annyira futotta, hogy kimondta: "Büntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képéz, amelyet a törvény annak nyilvánít." /1. §/, ami - megjegyezhetjük - azonos a nullum crimen sine lege klasszikus elvének a kijelentésével. Ezzel szemben az 1978. évi magyar Btk. már nemcsak ezt tudja, hanem azt is, hogy "Bűncselekmény az a... cselekmény, amely veszélyes a társadalomra." /10.§/.

3. A társadalmi veszélyességre, mint a bűncselekmény fogalmi ismérvére a szovjet-országi büntetőjognak úgyszólván a kezdetétől fogva szűkebbé volt. Miután a korábbi büntetőtörvények hatályát korlátozták, majd később az alkalmazásukat is megtiltották, 1917-18-ban "a forradalmi

"dolgozó tömegek szocialista jogtudata" alapján ítélkeztek. De az 1919-ben kibocsátott szovjet-országi büntetőjog "Vezérelvei" már kimondták, hogy bűncselekmény olyan cselekvés vagy mulasztás, amely "a társadalmi viszonyok adott rendszerére nézve veszélyes", és mert átfogó, részletes kódex kifejezetten nem rendelkezik, akkor a kódexnek a cselekményre leginkább ráillő rendelkezését kell alkalmazni; - az analógia alkalmazását a szovjet jog az 1958/1960. évi új kodifikációig elvben megengedte.

A bírói jogalkalmazásban a másik oldalon - a csekély súlyú cselekmények elbírálásában is - nem kis szerep jutott a társadalmi veszélyességnek. A Btk.6. cikkéhez fűzött törvényi megjegyzés szerint ugyanis nem számít bűncselekménynek a formálisan a Büntető Törvénykönyvbe ütköző cselekmény, ha nyilvánvalóan jelentéktelen súlyú és nincsenek káros következményei.

Kezdetben tehát a Btk. különös részének a hiánya, majd később az 1922. évi kódextől az analógia megengedése volt az, ami a szovjet jogban feltétlenül indokoltá tette a társadalmi veszélyesség meghatározását, és beépítését a bűncselekmény fogalmába.

A bűncselekmény megvalósulásának ettől kezdve két kritériuma volt: a büntetőjogi jogellenesség és a társadalmi veszélyesség. De az utóbbi önálló életet élt: bűncselekménnyé minősítette az analógia alapján /amely 1960-ig megengedett volt/ a formailag nem jogellenes cselekményt, és hiánya a formailag jogellenes cselekményt nem bűncselekménnyé tette.²

4. A magyar jogalkotás a társadalmi veszélyességet 1950-ben tette meg a bűncselekmény kritériumává és azóta az ott szilárdan meggyökeresedett. A Btk. Általános Részét tartalmazó 1950. évi II. törvény emígyen szólott: "A társadalomra veszélyes cselekmény minden olyan tevékenység vagy mulasztás, amely a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét vagy jogait sérti, vagy veszélyezteti." Figyelemreméltó, hogy

ezt a szöveget betű szerint tartalmazza a ma hatályos 1978. évi btk. is.

Am a magyar büntető törvényhozás nem ismer- te el az analógia létjogosultságát, emiatt a tár- sadalmi veszélyesség a bírói gyakorlatban lát- szólag kisebb szerephez jutott.

Ami a csekély fokú társadalmi veszélyessé- get illeti, a magyar törvényalkotás sohasem me- részkedett odáig, hogy - mint a szovjet jog tet- te - kimondja: a cselekmény nem bűncselekmény, ha már az elkövetés idején a társadalomra csak csekély fokban volt veszélyes; az egyértelmű megoldást különböző fogásokkal mindmáig megke- rülte.

A társadalmi veszélyesség kodifikálása, törvényi bevezetése a bűncselekmény fogalmába élénkítően hatott a népi demokratikus országok- ban a büntetőjogi gondolkodásra. Különösen az a kérdés foglalkoztatta a bűncselekménytan műve- lőit, hol is helyezkedik el a társadalmi veszé- lyesség? A törvényi tényálláson belül, avagy kí- vül?

Kezdetben a magyar szakirodalomban uralkodó volt az a felfogás, amit Kádár Miklós alapművé- nek tekintett tankönyvében megfogalmazott, neve- zetesen, hogy a társadalmi veszélyesség - amely- ben egyébként kifejezésre jut a bűncselekmény osztálytartalma - törvényi tényállás tárgyi ol- dalát jellemző ismérvek között foglal helyet.³ Később jelentkeztek más vélemények is, köztük olyan is, amely szerint a bűncselekmény társa- dalmi veszélyessége elkülönül a tényállásszerű- ségtől - az előbbi nem a törvényhozó által meg- határozott, hanem attól függetlenül létező ma- teriális ismérv.⁴ - De valljuk meg, a törvény- alkotás és a joggyakorlat a maga útját járta és járja, attól függetlenül, hogy az elmélet a tár- sadalmi veszélyességet a törvényi tényálláson belül vagy azon kívül helyezi el.

5. A szocialista jogban és irodalomban al- kalmazott "társadalmi veszélyesség" azonban nem új fogalom, és nem is a szocialista jog, ille- tőleg tudomány felfedezettje. A jogtudomány,

amint a teologikus, természetjogi, társadalmi szerződésre alapított, vagy etikai magyarázattól elszakadt, azon volt/van, hogy megjelölje a bűn- cselekménynek, mint társadalmi jelenségnek a tartalmát. Ihering, akit szintén nem elégitett ki a bűncselekmények pusztán formális jogi meg- határozása, már e század elején azt vallotta, hogy a bűncselekmény a társadalom életfeltéte- leinek olyan veszélyeztetése, amely csak bünte- tessel hárítható el.⁵ Angyal Pál, Finkey Ferenc, Vámbéry Rusztem és mások már a századfordulón kimutatták, hogy a bűncselekmény tartalmi ismér- veinek keresése közben többen, különösen a pozi- tivista irányzatok hívei, a társadalmi veszé- lyességben, a közösség érdekeinek veszélyezteté- sében vélték megtalálni minden bűncselekmény kö- zös tartalmi ismérvét.⁶ Ez különben sem csodál- nivaló: mihelyst az állam a magánbosszút, a kom- pozíciót megtiltotta, és ezzel a büntetőjogot közjogiasította és monopolizálta, a bűncselek- mény megszűnt a sértett magánügye lenni. Az in- dividuum sérelmében is az állam sérelmét kellett látni, amely önmagát mindig és szívesen a közös- ség, az egész társadalom érdekeit védelmező baj- nokként láttatta. Ez a felismerés a XIX. század elején a neves jogtudóstól, Vuchetich Mátyástól sem állott messze, aki a római jogász Ulpianus- nak következő tételét idézte: az államot /civi- tas/ és az egyént ért sérelmek /laesiones/ köl- csönösen úgy összetartoznak, hogy "...az egész államot ért sérelem az egyes polgár sérelme is, az egyes polgár sérelme pedig az egész állam /társadalom/ sérelme is".⁷

A nóvum a szocialista jogban tehát nem ma- ga a fogalom, hanem az, hogy a társadalmi ve- szélyesség megjelent a törvényben, mint a bűn- cselekmény fogalmi ismérve, valamint az, hogy ennek alapján véli a jogi ideológia kifejezhe- tőnek a bűncselekmény osztálytartalmát.

II.

1. A társadalomra veszélyesnek valamilyen történést, cselekvést, nem-tevést és ezeknek va-

lamilyen következményét tartjuk.

A társadalmi veszélyesség nem természeti jelenség, de még csak nem is társadalmi jelenség vagy folyamat önmagában, hanem hozzájuk tapadó tulajdonság, amelynek valamilyen értékkel való összehasonlítás alapján fedezünk fel. A társadalmi veszélyesség a realitás és érték közötti viszony gondolati és néha érzelmi reflexiója. A vízáradás vagy az infláció csak értékelés alapján nevezhető hasznosnak vagy veszélyesnek. Vegyük további példának az ember halálát, amely bekövetkezhet betegség, öngyilkosság, véletlen baleset, másik ember gondatlan vagy szándékos cselekvése miatt. A halál, amíg csak mint természeti jelenséget tartjuk számon, addig a valóság egy darabja, de mihelyst mint társadalmi jelentőségű tény is értékeljük, nevezhetjük tragikusnak, nehezen tudomásul vehetőnek, vagy megváltónak. Társadalomra veszélyesnek akkor fogjuk minősíteni, ha azt másnak a szándékos vagy gondatlan cselekvése idézte elő - mert az élet tiszteletét tartjuk társadalmi értéknek, és ehhez az értékhez viszonyítva minősítünk.

A jogalkotásban a társadalmi veszélyesség felismerése megelőzi mind történetileg, mind logikailag a bűncselekményé nyilvánítást. Előbb kell felismerni valamilyen valóságos vagy feltételezett emberi magatartás /cselekvés, nemtevés/, illetőleg a következmények társadalmi veszélyességét, semmint azokat büntetendővé nyilvánítják. Az értéktételből azonban nem következik büntetőjogi norma; ezt külön meg kell alkotni, de az is lehet, hogy a felismerést követően mégsem születik büntetőjogi norma, hanem más, pl. vízszennyezési bírságról szóló rendelkezés.

A társadalmi veszélyességet állító vagy tagadó értéktételek - amint arra a magyar jogalkotás változásaiból is következtethetünk - maguk is változnak. Éppen ezért azt gondolom, hogy a társadalmi veszélyességnek törvénybe iktatása, elhelyezése az általános bűncselekmény-fogalomban, nem képvisel a törvényhozó számára sem számottevő útmutatót, sem korlátozó tényezőt.

A társadalmi veszélyességet a jogalkotás ugyanis nem a maga lehetséges elvontságában értékeli, hanem mint eléggé konkrétan körvonalazható emberi cselekvéscsoportokhoz, mint pl. az élet kioltásához, a társadalmi tulajdon fosztogatásához, közúti baleset okozásához tapadó tulajdonságot. Mindegyikről tehát külön-külön kell értéktételeket alkotnia, amiben nem segít a társadalmi veszélyesség általános, fölöttébb bizonytalan és rugalmasan kezelhető fogalma.

Anélkül, hogy a társadalmi veszélyesség törvényi meghatározásán, definícióján 1950 óta - mint említettem - akár egy szó is változott volna, az egyes cselekménycsoportok társadalmi veszélyességének törvényhozói megítélése lényeges változásokon ment át, amit a jogalkotásban számos példával lehet szemléltetni.

Az 1950. évi 4. számú törvényerejű rendelet a tervbűncselekményekről szólt, és egyebek között meghatározta a passzív szabotázszt, amelyet elkövethetett az is, aki kártevő célzattal okatlan anyag-, energia- vagy munkaerőpazarlással járó termelést folytatott, vagy olyat, amely nem felelt meg általában az ésszerű gazdálkodás követelményeinek. Az ilyen bűncselekményeket az állam elleni bűncselekmények közé sorolták, és halállal is büntethetők voltak. E jogszabály alkalmazására vezető politikusok nem ritkán ösztönöztek, miközben az a kérdés, hogy valóban kártevő célzattal cselekedett-e a gyanúsított, nem a valóság talaján dőlt el.⁸

Tíz évvel később, az 1961. évi büntető törvénykönyv a társadalmi veszélyesség jogalkotói értékelésében e területen semmilyen említésre méltó érdemi változásnak nem adta a tanújelét. 1978-ig kellett várni a lényegesen eltérő törvényhozói álláspont kialakulására. A joggyakorlat azonban már korábban fokozatosan megváltozott, gazdasági kártevést nem fedeztek fel, és a terv végrehajtását veszélyeztető bűncselekmények, főként az új gazdasági irányítási rendszer bevezetése után, fokozatosan kimentek a divatból.⁹

Az 1950-ben kibocsátott 24.sz.tvr. - a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelméről - a leg-

súlyosabbnak tartott, e kategóriába tartozó vagy elleni bűncselekményekre halálbüntetés kiszabását is megengedte. Az ilyen bűncselekményekre a megelőző, 1878-ból származó törvény, szakítva a feudális joggyakorlattal, halálbüntetést nem állapított meg. A bíróságok ilyen bűncselekmény miatt 1950 után vonakodva, összesen talán csak egy-két esetben szabtak ki halálbüntetést, és a jogszabályalkotás 1971-ben e kategóriában megvált végleg a halálbüntetéstől.

2. A büntetőjogra hatással van az az időben változó társadalmi-politikai közeg, amelyben keletkezik és érvényesül, de ez a kapcsolat nem mindig, nem minden területen vezet gyors módosulásokhoz. Ez talán a büntetőjognak valaminő konzervatív jellegével magyarázható, többek között azzal, hogy a büntetőjog mindig a meglevő, és jelenlevő és sohasem a leendő hatalmat szolgálja.

Annak az eldöntésében, hogy valamely emberi cselekvést, mulasztást a törvény bűncselekménnyé nyilvánít-e vagy sem, a társadalmi veszélyesség kategóriáján túlmutató, azt magát is alakító társadalmilag, történetileg meghatározott nézetek hatásának jelentékeny szerep jut. 1961 óta az egyszerű homoszexualitás nem büntetendő, de ősidők óta büntetendő a rokonok közötti vérfergetés; hagyományosan nem büntetendő az önpusztító alkoholizmus, de büntetendő a kábítószerfogyasztás; a segítségnyújtás csak az életet, a testi épséget közvetlenül fenyegető veszély esetén kötelező, és elmulasztása csak ekkor büntetendő, de mindenféle más esetben a közöny a büntetőjog számára közömbös; nem büntetendő a veszélyes sportok /box, gépkocsiversenyek, akrobatika/ anyagi haszonnal kecsegtető szervezése, de büntetendő valamely hasznos hiánycikk engedély nélküli behozatala.

A társadalmi veszélyesség megítélésének változásai a jogalkotásban a kriminalizálás és a dekriminalizálás számos más példáján is bemutathatók: a gyermekölés, mint az emberölés enyhébben minősülő alakzata, a becsületsértés, rágalmazás kisebb súlyú esetei, a hazatérés megtaga-

dása 1978-ban kikerültek a btk.-ból. Ezzel szemben a kényszerítés, a tartási kötelezettség elmulasztása, közveszély okozása sugárzó anyaggal, felelőtlen eladósodás /1971/, közlekedési bűncselekmények, légi jármű hatalomba kerítése /1972/, a környezet- és természetkárosítás, a hitelezőt károsító tartozás fedezetének elvonása új bűncselekményként nyertek megfogalmazást az utóbbi 30 évben alkotott jogszabályokban.

A társadalmi veszélyesség jogszabályi megítélésének változására még egy jellemző, jogi-elvi koncepciókat érintő példát hozok fel: az ittasságot /részségséget/. Az ittasság társadalmi veszélyességének törvényi megítélésében három fázist különböztethetünk meg. Az elsőben /1948-ig/ még kizárja vagy csökkenti a felelősség fokát, noha már akkor is társadalomra veszélyt hordozó jelenség; a másodikban mint sajátképi, sui generis önálló bűncselekmény, viszonylag enyhe, egy évig terjedhető börtönnel büntetendő /1961-ig/, a harmadikban - és ez a mai jogi helyzet - osztozik annak a bűncselekménynek a sorsában, aszerint minősül és büntetendő, amilyent ittás állapotában az elkövető megvalósított. Ha tehát valaki 1948 előtt beszámíthatatlanságig részeg állapotában embert ölt, nem volt büntetendő, 1948 után egy évig terjedő szabadságvesztésre volt ítélt, 1961-től pedig az emberölésre megállapított büntetéssel sújtható.

A társadalmi veszélyességnek beépítése a bűncselekmény általános fogalmába - amint azt láthatjuk az illusztrációként felhozott példán - valóban nem jelent a törvényhozás számára számottevő korlátozó tényezőt. Az egyes emberi magatartásokról alkotott törvényhozói értékítéletek nem függenek a veszélyességnek előzetesen kialakított általános törvényi megfogalmazásától, több joggal hihetjük annak fordítottját, hogy az általános meghatározás függ attól, mikor mit nyilváníthatunk a társadalomra veszélyesnek.

3. A társadalmi veszélyesség érvényesülésének másik területe a jogalkalmazás. A jelentősége különösen abban mutatkozik meg, milyen súlyú-

nak ítélnék meg és hogyan minősítenek egyes cselekményeket, a büntetések alkalmazásában hová hajlítják a mérleg nyelvét: az enyhe vagy a súlyosabb büntetés felé.

Az ítélezési gyakorlat a cselekmény társadalmi veszélyességének megítélésében - ennek változatlan törvényi jelentése mellett - ugyancsak jelentékeny változásokról, ingadozásokról árulkodik. A bűncselekményi egység vagy halmazat megállapítása egyazon cselekményről /és a gyakorlat 1950-től inkább halmazatpárti volt/ nemcsak minősítési jogdogmatikai probléma, hanem egyben a társadalmi veszélyesség kisebb vagy nagyobb fokának a megállapítása is. Az a kérdés tehát, hogy az erdei fa kivágása és elszállítása csak lopásnak minősült-e vagy egyben közellátási büntetnek /amint az 1960-ig volt/, szintén nemcsak jogtechnikai minősítési kérdésnek tekinthető, hanem a cselekmény társadalmi veszélyességét felmérő aktusnak is.¹⁰ Ugyancsak nem merőben jogdogmatikai értékű volt pl. az 1954-ben hozott bírósági döntés, amely szerint - a korábbi gyakorlattól eltérően - "A munkaviszonynak önkényes kilépéssel való egyoldalú megszüntetése és az igazolatlan mulasztás önmagában nem /terv elleni/ bűncselekmény...", csak akkor, "ha valamely részletterv megvalósítását veszélyezteti..."¹¹

4. A kiterjesztő, merész, már az analógián is túlmutató ítélezési gyakorlattal is lehet nem ritkán találkozni, különösen a gazdasági jellegű cselekmények megítélésében, olyannyira, hogy az egyik szakíró megállapította: A Legfelsőbb Bíróság 1953 nyaráig nemegyszer hozott olyan határozatokat, amelyek a törvények és rendeletek erőltetett értelmezésével és magyarázatával messze túlmentek a törvényértelmezés keretén.¹² A Legfelsőbb Bíróság 1953 novemberében III. számú büntető elvi döntésében¹³ kimondta, hogy "Izgatás büntetést valósítja meg a tetteleges bántalmazás..., ha az alkalmas arra, hogy a tudomást szerző személy a bántalmazónak a népi demokratikus államrend elleni gyűlöletére következtethessen, függetlenül attól, hogy a bántalmazóban ilyen

gyűlölet volt-e." - A Legfelsőbb Bíróság ez esetben az eredetileg verbális, intellektuális bűncselekményt a tettegességre is kiterjesztette, egyben függetlenítette az elkövető motívumaitól, vagyis a nem államellenes motiváltságú bűncselekményt, más személy téves következtetése alapján állam ellenivé minősítette. Ezzel a közönséges verekedést is sikerült a társadalmi veszélyesség legmagasabb régióiban elhelyeznie.

A jogos védelmi helyzet megítélésében ugyancsak számottevő változás volt tapasztalható. A szocialista erkölcsre hivatkozó kímélet alapján, amely a támadót is megilleti, a bírói gyakorlat 1950-től kezdve a megtámadottat menekülésre kötelezte. A megtámadottat elítélték, a védekezését a társadalomra veszélyesnek minősítették, ha nem tért ki a támadás elől, habár ezt megtehetette volna. Ez a szemlélet, amely számos esetben inkább a támadónak kedvezett /és amelyről gúnyosan azt mondták, hogy a gyávaságot jogi kötelelességgé tette/, az 1960-as évektől fokozatosan feloldódott és teret adott annak a felfogásnak, amely szerint "csak akkor várható el a megtámadottól az ellenerőszak mellőzése, ha valamilyen más mód számára teljes biztonságot nyújt a támadással szemben".

A társadalmi veszélyesség törvényi meghatározása és beépítése a bűncselekmény általános fogalmába - kimondhatjuk - nem állhatta útját a változó jogalkalmazásnak. A társadalmi veszélyesség mint jogon kívüli, metajurisztikus fogalom, amelynek a joggal szemben prioritása van, amely nem a jogból ered, de amelyre a jog hivatkozik, és amelyet érzékel, a törvényben elvontan jelenik meg és az egyedi esetről nem mond semmit.

III.

1. Ki ne ismerné fel, hogy a büntető jogalkotásban és jogalkalmazásban bekövetkezett változások, legalábbis nem kis részük szoros összefüggésbe hozható az általános politika irányváltósaival, amelyek jogpolitikaként is manifesztálódtak. Az utolsó 40 esztendő változó politikai kon-

cepciói és gyakorlata a büntetőjog alkalmazásán rajta hagyta a keze nyomát, sőt, erőteljesen formálta azt. Amikor az állam maximális erősödésének politikai koncepciója volt az uralkodó, és az állam áthatolt a társadalom minden pórusán és behatolt minden sejtjébe, a büntetőjog hatalmának a fénykorát ünnepelhette. A büntetőjog alkalmazásával reagált az állam minden - a központi tervekkel és ideológiával ellentétes - megmozdulásra, nemegyszer fölöslegesen és szélsőségesen. A büntetőjog és alkalmazása töltötte be azt a reménytelen szerepet, hogy őre legyen a tervteljesítésnek, hogy biztosítsa a szocialista tudat kialakítását, az önkéntes munkafegyelem diadalra jutását. Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy nem a társadalmi-gazdasági, hanem a büntetőjogi törvényeknek kellett vezérelniük a termelési folyamatokat és kialakítani az emberek meggyőződését.

A népesedéspolitikai koncepció változásainak ugyancsak volt lecsapódása a büntetőjog alkalmazásában. Amikor a népszaporulat növekedésére ösztönző politika volt az uralkodó, a büntetőjogi retorziók fokozását is ennek szolgálatába állították, és a magzatelhajtást elkövető orvost 7 és fél évi börtönre ítélték. Ezt a fenyegető gyakorlatot mérsékelte a Legfelsőbb Bíróságnak 1954-től származó, V.sz. elvi döntése.¹⁴ Az indokolásában elhangzott, hogy nőtt a születések száma és ezért "a kapcsolatos társadalmi érdekek védelmére" jelentősen enyhébb büntetések kielégítőek. A nagy jelentőségű, a büntetőjog alkalmazására kiható változást azonban az 1956. júniusi kormányhatározat /1047/1956./ eredményezte, amely a magzatelhajtást, függetlenül bármilyen egészségügyi, szociális vagy más indikációtól, megengedhetővé tette.

A büntetőjog számos területen ki volt téve a közvetlen politikai befolyásolásnak. 1953-ban - nem számítva az 1956-ot követő rendkívüli állapotot - kezdődött az a szerintem máig, néha megtorpanásokkal ható változás, amely több teret enged a hagyományos értékek, a klasszikus jogi elvek, a büntetőjog belső logikájának érvényesü-

lése számára. Az 1953-ban meghirdetett széles körű amnesztia szinte jelképszerűen lezárta a büntetőjog mindenhatósága iránt táplált illúziók korszakát.

2. Nem gondolhatjuk azonban, hogy a büntetőjog és a gyakorlata az általános politikától ezután függetlenül alakulhatott, vagy hogy politikai állásfoglalás nélkül keletkeztek büntető törvények és kódexek. Nem gondolhatjuk, hogy politikai testületek nem nyilvánítottak véleményt arról, fenn kell-e tartani a halálbüntetést, és ha igen, milyen bűncselekmény-kategóriákra, újra be kell-e vezetni az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetést, vagy más, eddig nem ismert büntetési nemet vagy intézkedést, indokolt-e a bűncselekmények két kategóriájának, a büntettnék és a vétségnek a külön tartása, mely cselekmények kriminalizálása vagy dekriminalizálása látszik szükségesnek a gazdasági szférában, a közlekedésben, a kábítószerfogyasztásban, vagy másban. Az ilyen és hasonló kérdésekről való politikai döntésben több általános társadalompolitikai tényezőt kellett szem előtt tartani; a specifikusan büntetőjogitényezők közül figyelembe kell venni a lehetséges emberi magatartások társadalmi veszélyességét, valamint a büntetőjogi szankciók lehetséges eszköztárát, a cselekmény és a szankció arányosságát, vagy talán a hatékonyságát.

3. Mi sem bizonyítja inkább, hogy a politika érdeklődése a büntetőjog iránt nem csökkent, mint az, hogy 1960-at követően három ízben született politikai határozat a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről, amelyeknek alapján majdnem szó szerint azonos szöveggel állami határozatok születtek: 1963-ban kormány-, 1973-ban és 1986-ban az Elnöki Tanács /NET/ határozatai. Ha ezeknek jogforrási jellegét meg is kérdőjelezhetjük, tényleges jelentőségüket aligha tagadhatjuk; mindegyiknek volt olyan tétele, amely a jogalkalmazásban igen súlyosnak bizonyult.

Az 1963. évi határozat¹⁵ legfontosabb tété-

le az volt, amely az elkövető osztályhelyzetének automatikusan súlyosbító jellegét feloldotta. Az ítélkezési gyakorlat több éven át ui. nemcsak a cselekmény, hanem az elkövető társadalmi veszélyességét is mérlegre tette, aminek az 1950-es évek elejétől kezdve az osztályhelyzet volt a legfőbb mutatója.

A Legfelsőbb Bíróságnak 1959-ben közzétett XX. számú büntető elvi döntése kimondta: "Szocialista büntetőpolitikánk alapvető és következetes különbséget tesz egyfelől népi demokráciánk és dolgozó népünk tudatos ellenségei, az osztályelleneségek, a huligánok, a deklasszált elemek, valamint a súlyosabb büntetettek egyébként elkövető személyek, másfelől pedig a tárgyilag viszonylag kisebb súlyú büntetendő cselekményt csupán alkalmilag s menthető indokból megvalósító dolgozó osztályhelyzetű megtévedtek közt."¹⁶ Az elkövető osztályhelyzetének a jelentőségét végleg az említett 1963. évi politikai bizottsági határozat nyomán kibocsátott /nyilvánosan közzé nem tett/ kormányhatározat szállította le, amely kimondta, hogy a kialakult történelmi viszonyok között az elkövetők osztályhelyzetének a bűncselekmény elbírálása szempontjából általában nincs jelentősége. Az osztályidegenek által elkövetett bűncselekmények esetén az osztályhelyzetet /a terhelt terhére/ csak akkor kell értékelni, ha az a bűncselekmény indítóka volt.

A határozat szabad utat adott annak a ma is érvényes nézetnek, hogy tudniillik a cselekmény jellege az, ami a büntetőjogi elbírálás számára elsősorban jellemzi a társadalmi veszélyességet, tehát mondjuk a gyilkosét vagy a tyúktolvajét. Emellett természetesen a személyiség más dimenziói is figyelmet érdemelnek, mint a visszaesés, a bűnöző karrier, az alkoholizmus, a hátrányos helyzet. Kétségtelen, hogy a határozat a személyi-társadalmi veszélyesség megítélésében a joggyakorlatot új utakra terelte. Ezt azért is hangsúlyoznunk kell, mert egyetlen egy büntető törvénykönyvünk sem rendelkezett arról, hogyan kell értékelni a minősítés vagy a büntetés-kiszabás során az osztályhelyzetet, csak "az el-

követő egyéniségéből a társadalomra háruló veszélyről" volt szó /Btk. 50.§ /2/ bek./. Természetesen nehéz is lett volna a Btk.-ban a törvény előtti egyenlőtlenséget kodifikálni akkor, amikor az Alkotmány az 1949. évi XX.tv. 49.§-a kimondta volt: "A Magyar Népköztársaság polgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek."

Az 1973. évi jogpolitikai határozat¹⁷ a megkezdett úton ment tovább. Miután megállapította, amit a tudományos kutatások már korábban igazoltak, hogy "A bűnözést nem lehet csupán a régi társadalom tudati maradványaira, a kapitalista környezetre, az ellenséges ideológiai hatásokra, valamint a fellazító tevékenységre visszavezetni..." és hogy a bűnözésnek ezen kívül a mi viszonyaink között még egyéb objektív és szubjektív okai is vannak /7. pont/, elmondta, milyen cselekmények elkövetőivel szemben kell "a törvény szigorát" alkalmazni, kiket kell szigorúan megbüntetni, hogyan kell bánni az első bűnbeesőkkel. /A szigorot követelte az Irányelv: az állam, az élet elleni bűnelkövetőkkel, a megrögzött, konok bűnözőkkel szemben, a munkakerülők, alkoholista életmódjuk miatt a harácsoló, élősdi életszemléletükből fakadóan bűnözőkkel szemben (12. pont)/. Az Irányelv egyfelől a cselekmény jellegére, másfelől a személyiségre irányította rá a figyelmet /tegyük hozzá, nem kis hangsúllyal arra, amit ma devianciának nevezünk/. Az Irányelv egész felfogásában arra ösztönzött, hogy a társadalom a gonoszt ne önmagán kívül keresse, hanem nézzen önmagába, önmagát gyógyítva védje meg.

Ezzel az Irányelvvel a büntetőjogi gyakorlat megszabadulván némelyik ideológiai előítélettől, béklyótól, visszaterelődött megszokott medrébe. Jobban tudott arra összpontosítani, ami hagyományosan feladata: hogy építsen az állam biztonságára, és őrizze a polgárok nyugalját.

IV.

1. A büntetőjogban, úgy látszik, található olyan jellemvonások, amelyek korokon, társadalmi

rendszeren is túlmutatnak. Ha kezünkbe vesszük és egymás elé helyezzük az elmúlt másfél század magyar büntető törvényeit és tervezeteit, vagy a mai európai büntető törvényeket, igen sok rokonságot találunk bennük. Ez kiváltképpen abban mutatkozik, hogy minden büntető jog nagyrészt azonos jogtárgyakat alkalmaz. Ezeket szinte egységes jegyzékbe foglalhatjuk: az állam biztonsága, az állami szervek zavartalan működése, a közbiztonság, újabban a közlekedés biztonsága, a gazdasági élet, a testi épség, az emberi szabadság és méltóság, a család, a vagyon, a tulajdon. Talán meglepő, hogy a 150 évvel ezelőtt volt magyar büntető jogban alig 10 olyan bűncselekményt találunk, amelyek ma nem számítanak annak és azok is két csoportba tartoznak: vallás elleni bűncselekmények /egyházsértés, eretnokség, istenkáromlás/, illetve a nemi erkölcs elleni bűncselekmények /ágyastartás, paráználkodás/. Más csoportosításban, más nevek alatt a bűncselekmények úgyszólván egész tömbjét a mai kódex is tartalmazza.

Arra következtethetünk ebből - és nem minden alap nélkül -, hogy a büntető jog-alkotásnak nem áll hatalmában mellőzni azoknak a jogtárgyaknak az oltalmát, amelyek a történeti fejlődés eredményeképpen erre igényt formálnak és jogot kaptak. Az, hogy az állam, bármilyen állam, önmagát, biztonságát, működését büntető jogi eszközökkel is védi - ez már hozzátartozik a lényegéhez, a természetéhez. De ami ezen túl van, hogy a társadalom intézményeinek és a polgárok, az individuumok oltalmát is vállalja, illetve ahogyan vállalja, ebben felfedezhetjük a jogtárgyak értékességének közös történeti, itt e térségben európai kulturális hagyományokból származó elismerését.

2. A büntető jognak egyik sajátossága azonban a jogi háttér: az, hogy büntető jogon kívüli, nem az általa keletkeztetett jogviszonyokat védi, lett légyen szó az élethez, a tulajdonhoz való jogról, a hatóságok jogosítványairól vagy másról. Az egyes államok, a politikai fórumok abban erősen különböznek egymástól, ahogyan elrendezik a büntető jog háttérnormáit. A büntető jog az állambiztonságot védve védi az államtit-

kot - de, hogy mi az államtitok, azt az éppen hatalmon levők többnyire a büntető jogon kívül eső normákban döntenek el: így határozzák meg a tulajdonosi viszonyokat, a gazdálkodás, pl. a devizagazdálkodás rendjét; államigazgatási normákkal megszabják a sajtó- vagy a véleménynyilvánítás engedélyezett és tiltott területét. Sőt, még a látszatra csak büntető jogi kérdésként kezelhető emberölés megítélése is függ attól, hogyan szabályozza az állam - a büntető jogon kívül - a hatóság tagjainak fegyverhasználati jogát, mit tartanak az egészségügyi normák szerint még csak abortumnak, magzatnak és kit már gyermeknek, rendkívüli állapot idején bárkinek szabad prédául teszik-e az ellenséget - akinek képét az állami ideológia rajzolta meg -, megengedik-e a halálbüntetést. Vagy meddig terjed a személyi szabadság deklarált büntető jogi védelme, amikor a hatóságok - államigazgatási jogszabály alapján internálhatnak, kitelepíthetnek.

Természetesen nem gondolhatjuk, hogy a büntető jog jogi háttérének a felépítése minden gazdasági, társadalmi törvénytől függetlenül jön létre, de mindenesetre itt az önkénynek, tapintatosan voluntarizmusnak nevezett jelenségnek a szerepe nagyobb, mint magában a büntető jogban, és itt a társadalmi, politikai rendszer különbözőségei is jobban kiütkeznek.

3. A büntető jog szférájának a kialakításában nem kis szerep jut a kulturális-jogi hagyományokat és értékeket továbbépítő nemzetközi jogi forrásoknak. Ezek egyfelől kötelezhetik a normát elfogadó államokat valamilyen magatartások kriminalizálására, másfelől megtilthatják az államoknak polgáraik zaklatását, jogaiktól való megfosztását. Magyarország számos olyan egyezmény részese, amellyel kötelezettséget vállalt némely cselekmények büntető jogi üldözésére. Az egyik legrégebbi egyezmény a leánykereskedelem tilalmáról szól /Párizs, 1910/, amelyet az 1912. évi XLIX. tc. iktatott a törvényeink közé. A legújabb a kínvallatás, a kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés tilalmát mondja

ki, és egyebek között arra kötelezi az államokat, hogy az ilyen, akár hatóság által elkövetett cselekményeket is nyilvánítsa bűncselekménnyé. /Az egyezményt Magyarország 1987. április 15-én ratifikálta./ E két időbeli végpont között számos egyezmény keletkezett, amelyekhez Magyarország is csatlakozott: a kábítószer-kereskedelemtől, a pornográfiairól, a légi közlekedés biztonságáról, a háborús bűncselekményekről, a népiirtásról, a faji megkülönböztetésről, az apartheid-ről - ezek tilalmáról és az ellenük való fellépésről. Ezek a nemzetközi normák, amelyeknek megfelelő módon be kell épülniük a belső jogba, a büntető jogalkotásra kötelezettségeket állapítanak meg. Korlátozzák a büntető jogalkotásban megnyilvánuló állami büntető hatalmat, mert az állam egyfelől köteles kriminalizálni /bűncselekménnyé nyilvánítani/ meghatározott cselekményeket, másfelől nem teheti az ilyen cselekményeket megengedetté. Igaz, az államnak elvileg szabadságában áll csatlakozni vagy nem csatlakozni valamely ilyen típusú egyezményhez. A nem csatlakozás kockázata nem csekély, minthogy az állam önmagát diszkriminálná, az immár nemzetközi szintre emelt jogi-kulturális értékek tagadásával, vagy iránytűk mutatott közömbösséggel különösképpen, hogy a nemzetközi normákban definiált bűncselekmények némelyikének, mint a népiirtásnak, a társadalmi veszélyessége kilép a nemzeti-állami keretből, szélesebb dimenziót és minőséget nyer. Aligha igazolja valami jobban az általános elismerésre méltó egyetemes értékek érvényességét, mint az a tény, hogy a nemzetközi normák számukra minden államtól - társadalmi-politikai rendszerére való tekintet nélkül - a leghatásosabb, többek között a büntetőjogi védelmet is igénylik.

Természetesen nem hunyhatsz szemet afölött, hogy a védett értékek, az értékek skálája változik, és számos erő átrendezésüket követeli, sőt erózióját okozza. Ezeknek behatolása a büntetőjog elméletébe - jöjjön akár a kritikai kriminológia, akár a címkézési elmélet közvetítésével, vagy minden állam legitimitását tagadó mozgalom oldaláról, okozzák bár az emberiséget fenyegető

globális problémák /kihívások/ - már csak külön tanulmányok tárgyai lehetnek.

V.

1. A jog világában egyedül a bíróság jogosult annak megállapítására, történt-e bűncselekmény, ki annak az elkövetője, és egyedül a bíróság jogosult büntetés kiszabására. Ezt a követelményt foglalja össze a bírósági út kizárólagosságáról szóló elvi tétel, ami egyúttal azt is jelenti, hogy az állam büntető hatalmát gyakorló szerv egyedül a bíróság lehet.

Ha ezután megkérdeznénk, mi is hát a bíróság, mi az, ami valamely szervezetet bírósággá és működését bíróságivá teszi, válaszolni nem is volna olyan könnyű. A történelem ugyanis sokféle bíróságnak nevezett képződményt hozott létre: a történelem hajnalán a legfőbb bíró a fejedelem vagy a nép volt; ismerünk nem hivatásos vagy hivatásos tagokból álló, testületben működő vagy egyszemélyi bíróságot, választott vagy kinevezett bírakkal ítélkező, rendszeresen üléselő vagy egy-egy alkalomra alakított bíróságot, csak bíraskodást vagy más közhatalmi feladatot is ellátó szervet, állami vagy választott bíróságot. Valószínű, hogy a kérdésre általános érvényű választ nem a szervezet minemősége, hanem a feladata, funkciója adja meg.

A bíróság - büntető ügyekben - e szerint tehát az a szerv, amely büntető igazságszolgáltatást lát el. De miután a büntetőjog változásai azzal jártak és járnak, hogy a bűncselekmény elbírálásának a végén nem áll feltétlenül a büntetésben kifejeződő osztó igazság /justitia/, hanem esetenként a büntetőjog által rendelt egészségügyi, nevelő vagy biztonsági intézkedés alkalmazása, azt kell mondanunk, hogy ma a büntető bíróság az államnak az a szerve, amely egyedül jogosult arra, hogy bárkit is joghatályosan elkövetőnek, tettesnek minősítsen és reá büntetést mérjen vagy büntetőjogi intézkedést alkalmazzon.

A bíróságot a funkcióján túlmenően ma leg-

alább három tulajdonsága jellemzi:

- meghatározott szervezettel rendelkezik,
- ítékezésben függetlenség illeti meg,
- szabályozott eljárásban működik.

2. Axiómaszerűnek tartjuk a büntető eljárásban azt a tételt, amely szerint törvényes ítélet csak az imént említett követelményeknek megfelelő, tehát a szabályszerűen megalakított, függetlenül és törvényesen eljáró bíróság hozhat. Az ilyen ítéletről azt is vélelmezzük, hogy igazságot állapított meg.

A büntető eljárási jog elméletének egyik központi kérdése: mi a következménye annak, ha a bíróság törvényt sértve járt el, melyik eljárás és milyen ítélet tekinthető törvénysértés vagy más ok miatt semmisnek? A semmisség ugyanis az eljárást és ítéletet valahogyan jogon kívülivé teszi, és a semmis ítéletben talán már nem is a büntető hatalom gyakorlása ölt testet.

A magyar jog eddig e kérdésre változatos feleletet adott. Az 1896. évi Büntető Perrendtartás /Bp./ két csoportra osztotta és gondosan felsorolta a semmisségi okokat. Az első csoportba tartoztak az alakai, a másikba az anyagi semmisségi okok.

A mai jogunk szerint a semmisségi /hatályon kívül helyezési/ okoknak három csoportját különböztethetjük meg: az eljárási szabálysértéseket, a hibás tényállás megállapítását /ún. megalapozatlanságot/, és a büntető jogszabály helytelen alkalmazását. De a Be /1973. évi I. törvény/ mindenütt óvakodik a "törvénysértés" kifejezés használatától, mint ahogyan a semmisségtől is, pedig igazán erről van szó.

3. A törvény mai rendszere és részletes szabályai nem tanúsítanak kellő óvatosságot; nem számolnak az eljárási törvénysértéseknek a történelemből is ismert és elméletileg elképzelhető minden esetével, vagy ha számolnak is, nem a súlyuknak megfelelően.

A mi jogunk által is elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában

/ENSZ, 1966., 1976. évi 8. tvr./ meghirdetett néhány elv megsértésének peres eljárási következményeiről ui. a hatályos jog megfelelkezett intézkedni. Az Egyezségokmány-ban kifejezett követelmény, elv, többek között: hogy

- a bíróság legyen független és pártatlan,
- a tárgyalás legyen nyilvános,
- a vádlott időben kapjon tájékoztatást az ellene emelt vádról,
- a vádlott megfelelő idővel rendelkezzen a védelem előkészítésére és az általa választott védővel való érintkezésre,
- ne lehessen őt kényszeríteni arra, hogy saját maga ellen valljon vagy beismerje a bűnösségét.

/Egyezségokmány 14. cikke/

Ha a most felsorolt elvek közül az elsőfokú bírósági eljárásban bármelyiket is megsértenék, az nem válik a hatályos jogunk szerint ipso iure, a törvény erejénél fogva semmisségi okká. A másodfokú bíróság ugyanis külön fogja mérlegelni, vajon ezek a szabálysértések "lényegesen befolyásolták-e az ítéletet", és ettől függően hatályon kívül helyezi az ítéletet és új elsőfokú eljárást rendel vagy napirendre tér előlött.

Azt hiszem, az előbb felsorolt hibákban szenvedő büntető eljárás nem azért, illetve nemcsak azért semmis, mert a szabálysértések befolyásolták az ítéletet, hanem azért, mert az alapvető elveket figyelmen kívül hagyó eljárás - függetlenül az ítélettől - önmagát diszkvalifikálja. Olyan elvek azok, amelyeket a történelem vajúadásában szült, és igazságukat a hiányuk miatt megélt szenvedések igazolták, és amelyeket ma éppen ezért nemzetközileg elismert normák hitelesítenek.

Molnár Erik mint igazságügyminiszter a Szabad Nép 1956. június 26-i számában közzétett cikkében jellemzését adta a korábban, 1953 előtt lefolytatott törvénytelen büntető-pereknek. Megírta: a perek nem a büntető perrendtartás szabályai szerint, hanem gyakran titkos utasítások szerint folytak. A jövőben - írta - a törvényesség megóvása érdekében el kell kerülni az elkövetett törvénysértéseket, nevezetesen, hogy politikai bűn-

perekben külön bíróságok ítélkezzenek, a vádlott beismerésére /tegyük hozzá: többnyire kényszer-vallatással elért beismerésére/ alapítsák az ítéletet, hogy a vádlott a vádiratot ne láthassa, vagy csak késve, a védelemre ne készülhessen fel, a védővel személyesen ne érintkezhessen, hogy az eljárás oly titkos legyen, hogy még a hozzátartozók se ismerjék a vádlott sorsát, hogy a bíróságot megfosszák függetlenségétől.

A felsorolás, amely egyfelől emlékeztet az Egyezségokmányba később /1966-ban/ foglalt elvekre, másfelől pedig történelmi tanulságokat idéz, csak megerősíthet abban a meggyőződésben, hogy semmis - ipso iure semmis - az említett elveket semmibe vevő eljárás. Így kellene a jognak látnia és láttatnia az alapvető elveket sértő pereket.

Az általam említettekkel azonban nem merültek ki a lehetséges semmisségi okok, pl. nem esett szó az olyan elképzelhető helyzetéről, amikor a bíró vagy más hatósági személy fenyegetés hatása alatt áll vagy megvesztegették őt, vagy hogy az ítélethozatalban részt vett arra nem jogosult személy, vagy a vádlott nyelvi okok miatt a vádat és az eljárás eseményeit alig értette. - De a hazai irodalomban is az eljárás semmisségének különösen Móra Mihály által részletesen tárgyalt kérdéskörét a továbbiakban már alig érintem.¹⁸

4. A semmisség különféle alakokat ölthet és különféle súlyú lehet. A jog szempontjából nem eljárás a színjátékban eljátszott per, és nem ítélet, amit színpadon hoznak. De az sem volna ítélet, ha ítélőhatalommal fel nem ruházott államigazgatási vagy társadalmi szerv ítélkezne, és végezetül: semmis a bíróság ítélete és eljárása is, ha tudva vagy tévedésből súlyosan vét a törvények ellen.

Az utóbbi esetről szólva megállapíthatjuk, hogy a bíróság eljárásának, ítéletének semmissége lehet akár szembeötlő, evidens, akár lappangó, mégis járhat azzal a gyakorlati következménnyel, hogy az ítéletet végrehajtják. Lehet a bírósági

eljárás akár előre megtervezett színjáték, és mégis, az ítélet rendelkezése valósággá válhat. A jog számára ekkor nem marad más hátra, mint-hogy, amint tudja, nyilvánítsa ki a semmisséget. Amikor a jog újfent uralomra jut, jóvá kell tennie, amit a nyers erő, az erőszak okozott. Tudjuk azonban, hogy mindent jóvátenni nem áll hatalmában. Ha semmis ítélet bűnöst mentett fel, azt még utól lehet érni, de ha az ítéletet az ártatlanon végrehajtották, akkor a jóvátételnek kicsi az esélye, mert a jóvátételment a jog sem tudja jóvátenni.

A köznyelv, ha a jog napfényre hozza az elítélt ártatlanságát, azt rehabilitálásnak fogja nevezni. A semmisség megállapítása a törvény erejénél fogva - ipso iure azonban ennél több. Annak a megállapítása, hogy ami történt, az nem volt a jog gyakorlása, hanem a hatalom olyan tette, amely kívül esett a jogon. Nem volt az jogi értelemben vett büntető hatalom gyakorlása, hanem a nyers erő, és ahol elkezdődött az eljárás és ítélet semmissége, ott volt a jog biztosított büntető hatalom gyakorlásának a vége.

X X X

Az előadásom befejezéséhez érve úgy érzem magamat, mint aki a folyó homokjából aranyat akart kiszűrni, és semmit, vagy alig valami értékeset talált. Bizonyára nem is szabad a közelmúlt hazai törvényalkotása és joggyakorlata, az ezt illusztráló példák alapján egyetemes érvényességű megállapításokra törekednem, és csak egészen szerény következtetéseket vonhatok le. Mégis engedjék meg, hogy valamivel többet is mondjak.

Talán nem tévedtem, amikor kijelentettem, hogy a társadalmi veszélyesség törvénybe iktatása egymagában nem képes sem a jogalkotásban, sem a joggyakorlatban korlátozó tényezőként működni. A büntető hatalomnak vannak más korlátai, mert beletartozik az általános politikai mozgás szférájába, de ha rövid távú szükségletek kiszolgálójává teszik, akkor az általánosan elismert, egye-

temes érvényű normákkal mérve könnyen válik tévedések áldozatává.

A büntetőhatalomnak mindinkább összhangba kell kerülnie a történetileg kipróbált, tapasztalat által szentesített jogi-kulturális értékeket hordozó társadalmi környezetével. Reményt adó körülmény, hogy az értékek közül mind több és több arat nemzetközi elismerést, hogy az államok mindinkább rákényszerülnek, hogy ezekhez tartsák magukat, akár büntetőjogi, akár peres eljárási normákról van szó. A büntetőhatalomban rejltő lehetőségek nem korlátlanok. Amikor egy társadalom feszültségekkel van teli, könnyen támadnak benne olyan képzelgések, hogy a büntetőhatalom általános gyógyírként felhasználható; pedig az csak segédeszköz. Soha, sehol a világon a társadalmat ez a hatalom meg nem gyógyította, mert egyes bűnöket megtorolhat, embereket félreállíthat, de ahhoz gyenge, hogy megjavítsa a közmorált, és közböcsítsen társadalmi törvényeket.

Jegyzetek

- 1./ Viski László: Közlekedési büntetőjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó /KJK/, Budapest, 1974. 314.
- 2./ Menysagin, V. D. /szerk./: Szovjet büntetőjog. Tankönyvkiadó, Budapest, 1951. 85., 96. és köv.o.
- 3./ Kádár Miklós: Magyar büntetőjog. Általános rész. Tankönyvkiadó, Budapest, 1952. 146., 157.
- 4./ Lásd e tárgyról: Békés Imre: A gondatlanság a büntetőjogban. KJK, Budapest, 1974. 207. és köv.o.; Földvári József: Magyar büntetőjog. Általános rész. Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. 78.; Györgyi Kálmán: Büntetések és intézkedések. KJK, Budapest, 1984. 295. és köv.o.; Király Tibor: Büntetőítélet a jog határán. KJK, Budapest, 1972. 191-199.; Viski László: i.m. 315. és köv.o.; Tokaji Géza: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban. KJK, Budapest, 1984. 163. és köv. o.
- 5./ Ihering, Rudolph von: Der Zweck im Rectht. Leipzig, 1904. 4. kiadás, I. köt., 377., 382., 383.
- 6./ Finkey Ferenc: A magyar büntetőjog tankönyve. Grill KK. Budapest, 1909. /3. kiadás/ 192. és köv.o.; Vámbéry Rusztem: Büntetőjog. Grill KK., Budapest, 1913. 6., 166-168., Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve. Athenaeum Budapest, 1920. /3. kiadás/ 58. és köv.o.
- 7./ Vuchetich, Matthias: Institutiones juris criminalis Hungarici. Budae, 1819. 41-43.
- 8./ 1949. augusztus 31-i felszólalásában pl. Rákosi Mátyás kijelentette: "Ezeknek /ti.

a régi művezetőknek/ a magatartásában politikai szempontok is közrejátszanak. Ők megértik, hogy amikor túrik a fegyelmezetlenséget, a rossz munkát, a lazsálást, amikor nem törődnek a munkafegyelemmel és a termelés menetével, akkor a demokrácia gazdasági és ezzel együtt politikai alapjait ássák alá".
- Válogatott beszédek és cikkek. Szikra, Budapest, 1950. 461.

- 9./ Wiener A. Imre: Gazdasági bűncselekmények. KJK, Budapest, 1986. 45.
- 10./ Vö.: A Bírósági Határozatok 1954/8. számában közölt, 452.sz. határozatot a BK. 392.sz. állásfoglalásával /BJK 905./ Büntető Törvénykönyv, KJK, Budapest, 1976. 388.
- 11./ VI.sz. BED., - BH, 1954. 2.sz.
- 12./ Horgosi György: Árdrágító és közellátási bűncselekmények. KJK, Budapest, 1960. 12.
- 13./ BH. 1953. 2.sz.
- 14./ BH. 1954. 1.sz.
- 15./ 1963. évi 3221.sz. kormányhatározat.
- 16./ BH. 1959. 11.sz. - de már akkor is írta a Legfelsőbb Bíróság későbbi elnöke Szalay József: az ellenséges osztályhoz tartozás csak annyiban releváns, amennyiben "akár a motívum, akár a nevelő hatás biztosítása végett a cselekmény objektív súlya mellett súlytöbblet jelentkezik..." Büntetőpolitika és ítélkezés, Magyar Jog, 1959. 10.sz.294-5.
- 17./ 14/1973 NET határozat a jogalkalmazás jogpolitikai irányelveiről.
- 18./ Móra Mihály: A büntető eljárási cselekményekről. Jogtudományi Közlöny, 1959. 10-11.sz. 589 és köv.o. A fogyatékos büntetőeljá-

rási cselekmények. Uo. 12.sz. 638. és köv. o. A magyar büntető eljárási jog. Tankönyvkiadó, Budapest, 1961. 213. és köv. o. L. még: Nagy Lajos: Fellebbezés a büntetőperben. KJK, Budapest, 1960. 258. és köv.o., Cséka Ervin: A büntető jogorvoslatok alaptanai. KJK, Budapest, 1985. 251. és köv. o. Bárd Károly: A büntető hatalom megosztásának buktatói. KJK, Budapest, 1987. 132. és köv. o.